

УДК: 378.147

Тетяна ПОТАПЧУК

докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри теорії та методики дошкільної
і спеціальної освіти,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID ID 0000-0003-1680-6976
tatvolod@ukr.net

Володимир ОНИЩУК

старший викладач кафедри естрадної музики,
Рівненський державний гуманітарний університет,
м. Рівне, Україна
ORCID ID 0000-0002-1073-5364
onyshchuk.v.i@ukr.net

Валентина МІРОШНІЧЕНКО

докторка педагогічних наук, професорка,
начальниця кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України,
м. Хмельницький, Україна
ORCID ID 0000-0002-3931-0888
mvi_2016@ukr.net

© Потапчук Т., Онищук В., Мірошніченко В.

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті проведено аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи з формування комунікативної культури майбутніх педагогів.

Комунікативна культура майбутніх педагогів є складовою їхньої професійної компетентності та забезпечується впорядкованістю знань, норм, цінностей і зразків поведінки, прийнятих в суспільстві та вміння органічно, природно і невимушено реалізувати їх у професійній діяльності. Водночас вона є сукупністю спеціальних комунікативних знань, навичок і умінь, за допомогою яких фахівець запобігає виникненню психологічних ускладнень, долає можливі труднощі, бар'єри та прогнозує результативність міжособистісної та ділової професійної взаємодії. Констатовано, що комунікативна культура є необхідною передумовою входження у професійну сферу, показником рівня професійної компетентності, вагомою умовою ефективності професійної діяльності та професійного самовдосконалення фахівця. Тому формування комунікативної культури майбутніх педагогів розглядається як одне з пріоритетних завдань фахової підготовки у вищих закладах освіти.

Розкрито методику проведення експериментального дослідження з формування комунікативної культури майбутніх педагогів, що складалася з двох основних структурованих компонентів: теоретичного та практичного.

До теоретичного автори відносять: аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури, дослідження поняття спілкування, його видів, педагогічного, професійного спілкування, способів управління у спілкуванні, умінь, критеріїв, стилів спілкування, професійних комунікативних умінь, вимог до усного мовлення, труднощів та бар'єрів спілкування. До практичного – проведення констатувального, формувального та контрольного експерименту.

На першому етапі проведено констатувальні зрізи для визначення сформованості навичок професійного спілкування майбутніх педагогів. Здійснено опитування для визначення загального рівня

комунікательності студентів, для оцінки їхнього компонента комунікативної культури та для визначення стилю спілкування, поширеного серед майбутніх педагогів. На другому етапі експерименту досліджено ступінь комунікативної ефективності педагогів та їхню комунікативну культуру очима студентів.

Автори доходять висновку, що майбутні педагоги знають суттєві особливості педагогічного спілкування та його структуру; сутність складників орієнтування в педагогічній ситуації; основні причини помилок, що призводять до виникнення перешкод у педагогічній діяльності; види цих перешкод і засоби їхнього уникнення, володіють змістовим аспектом техніки мовлення та засобами його виразності. Вони вміють визначити власні можливості в педагогічному спілкуванні, володіють технікою, логікою й виразністю мовлення; використовують міміку й жести в спілкуванні.

Ключові слова: комунікативна культура; педагогічна діяльність; професійна підготовка; майбутні педагоги; експериментальне дослідження.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає в тому, що комунікативна культура є однією з визначальних властивостей сучасної людини, оскільки займає провідне місце в загальнокультурному і професійному становленні особистості.

У професійній діяльності педагога провідну роль відіграє процес спілкування. Основним його змістом є досягнення духовної спільності педагога й дітей, педагога та його колег, що сприяє формуванню ціннісної свідомості, ставлення до інших людей, до самого себе.

Культура спілкування є найважливішим професійним інструментом педагогічної діяльності. Педагог повинен прагнути до підвищення комунікативної компетентності – здатності встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми, формувати сукупність знань, умінь та навичок, які забезпечують ефективність комунікативного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній науці накопичено значний досвід підготовки майбутнього педагога до

комунікативної діяльності. Зокрема, сутність педагогічної взаємодії розглядали у своїх працях С. Гончаренко [1], В. Сухомлинський [2]; поняття і сутність педагогічної комунікації вивчали Л. Барановська [3], Н. Бутенко [4], Л. Савенкова [5] та ін.; структуру комунікативної компетентності майбутнього вчителя досліджували Ю. Федоренко [6], Н. Філатова [7] та ін.; формуванню комунікативної культури вчителя присвячено роботи І. Комарової [8], технології розвитку комунікативних умінь учителя та їхні структурні компоненти окреслювали А. Дунець [9] та ін.

Однак проблемі комунікативної культури майбутніх педагогів приділено мало належної уваги. Адже у дослідженнях, які проводились, не здійснено аналізу результатів дослідно-експериментальної роботи з формування комунікативної культури майбутніх педагогів.

Метою статті є аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи з формування комунікативної культури майбутніх педагогів.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зміст і організація педагогічного експерименту з формування комунікативної культури майбутніх педагогів відбувався відповідно до зазначених і на теоретичному рівні обґрунтованих психолого-педагогічних умов у процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів для підвищення їхнього рівня професійного спілкування. У експерименті брали участь 10 викладачів педагогічного факультету та 80 студентів I–II курсів магістратури педагогічної спеціальності Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Методика проведення експериментального дослідження складається з двох основних структурованих компонентів: теоретичного та практичного [10], [11].

До теоретичного належать: аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури, дослідження поняття спілкування, його видів, педагогічного, професійного спілкування, способів управління у спілкуванні, умінь, критеріїв, стилів спілкування, професійних комунікативних умінь, вимог до усного мовлення, труднощів та бар'єрів спілкування.

До практичного – проведення констатувального, формувального та контрольного експерименту.

Експеримент проходив у природних умовах – під час навчально-виховного процесу. Усі види навчальної діяльності відбувалися згідно з навчальним планом та розкладом занять.

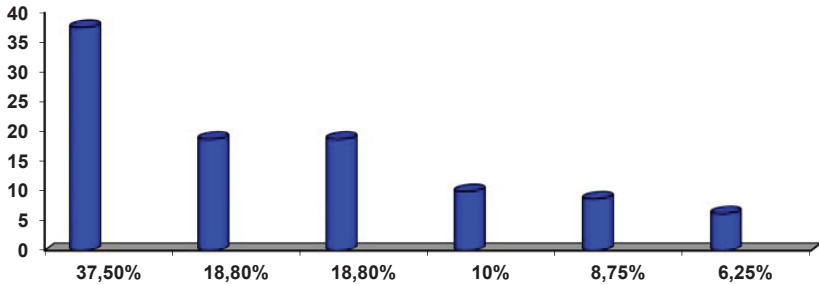
Для здійснення експерименту нами використовувалися такі методи: анкетування, інтерв'ю, поточне опитування, діагностика, педагогічне спостереження у природних умовах, аналіз програм навчальних дисциплін, які вивчають спілкування.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На першому етапі проводилися констатувальні зрізи для визначення сформованості навичок професійного спілкування майбутніх педагогів. Насамперед ми проводили опитування для визначення загального рівня комунікабельності студентів, для оцінки їхнього компонента комунікативної культури та для визначення стилю спілкування, поширеного серед майбутніх педагогів. На другому етапі експерименту ми досліджували ступінь комунікативної ефективності педагогів та їхню комунікативну культуру очима студентів.

Метою використання першого опитувальника був збір інформації щодо загального рівня комунікабельності майбутніх педагогів.

У результаті було виявлено, що 37,5 % – (30 осіб) притаманна нормальна комунікація, ці люди допитливі, охоче слухають цікавого співрозмовника, але, у той же час, не люблять гучних компаній, екстравагантних витівок та багатослів'я; 18,8 % – (15 осіб) дуже товариські, зацікавлені, говіркі, що інколи дратує інших, також 18,8 % студентів замкнуті, неговіркі, віддають перевагу самотності, у них мало друзів; 10 % – (8 осіб) майбутніх педагогів люблять брати участь у всіх дискусіях, але серйозні теми можуть викликати у них нудьгу; 8,75 % – (7 осіб) товариські, але з новими людьми обережні, неохоче беруть участь у суперечках і диспутах. У їхніх висловах часом занадто багато сарказму без усякої на те причини і 6,25 % – (5 осіб) студентів некомунікабельні, на них важко покластися в справі, що вимагає роботи в групі (рис. 1).

Рис. 1. Результати проведеного опитувальника щодо загального рівня комунікабельності майбутніх педагогів

Проведене опитування також показало, що на запитання “Вам легше формулювати свою думку у письмовій формі, ніж в усній?” – 60 % студентів відповіли “так”. Це свідчить про недостатній рівень комунікабельності майбутніх педагогів.

Другий опитувальник “Педагогічне спілкування” полягав у визначенні оцінки компонента комунікативної культури, характеризував етичний рівень спілкування, мовні та немовні засоби педагогічного впливу (див. таблицю).

У результаті виявилася переважно позитивна оцінка, тобто не низька і не висока. Кожний з учасників експерименту оцінював себе як педагога, етичний рівень свого спілкування, мовні та немовні засоби педагогічного впливу. Виявилось, що 68,75 % оцінили судження (+1), 20 % – (0) і 11,25 % оцінили судження (-1). Результати виявилися недостатніми для високої оцінки компонента комунікативної культури.

Таблиця

**Результати проведеного опитувальника
“Педагогічне спілкування”**

Судження	+1	0	-1
Викладач користується повагою студентів	90 %	10 %	-
Здатний впливати засобами переконання, мовою	60 %	30 %	10 %

Уміє заохотити добрим словом вчинки та дії	70 %	10 %	20 %
Не принижує, вказуючи на недоліки	90 %	-	10 %
Уміє підтримувати у важку хвилину	40 %	50 %	10 %
У предметному спілкуванні знаходить мовні засоби, що допомагають етично впливати на особистість	50 %	30 %	20 %
Відрізняється високим рівнем виразності мови	100 %	-	-
Легко організовує студентів на заняттях в групі, згуртовує їх	80 %	20 %	-
У спілкуванні з колегами стриманий і делікатний	45 %	30 %	15 %
Легко, з бажанням передає життєвий досвід студентам	30 %	50 %	20 %
Проявляє інтерес до турбот і внутрішнього світу молоді, зацікавлений у успіхах своїх дітей	90 %	-	10 %
Підтримує і санкціонує в спілкування етичну традицію навчального закладу	80 %	10 %	10 %

У процесі експериментально-дослідної роботи серед студентів четвертого курсу (80 осіб) було проведено анкетування “Стили спілкування”, за результатами якого ми визначили, що майбутнім педагогам притаманні такі стилі спілкування:

- I – стиль “спільна творчість”;
- II – стиль “дистанція”;
- III – стиль “загравання” (рис. 2)

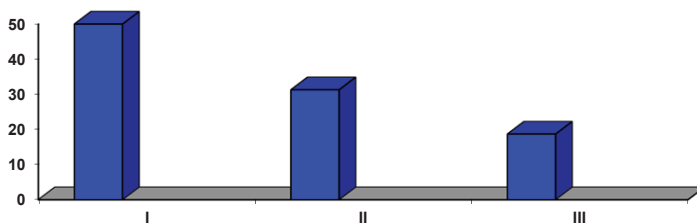
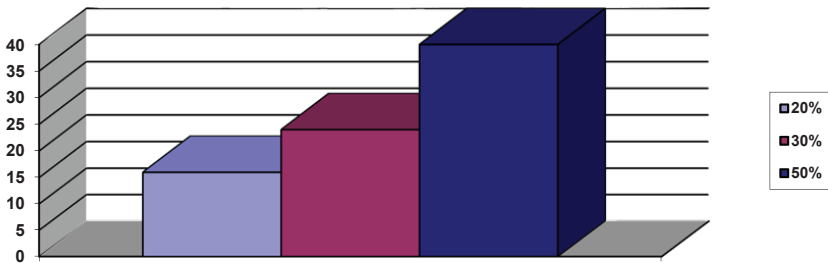

Рис. 2. Результати проведеного анкетування “Стили спілкування”

Кількісний аналіз анкет показав, що 50 % (40 особам) студентів притаманний найбільш продуктивний стиль спілкування, в основі яко-

го лежить інтерес до особистості партнера, ставлення до нього з повагою, відкритість контакту. Тобто спільними зусиллями відбувається педагогічний процес, який дає позитивний кінцевий результат; 31,25 % – (25 осіб) майбутніх педагогів обрали діловий стиль спілкування “дистанція”, який виділяє відмінності між партнерами: вікові, соціальні, службові, професійні, які обмежують творчий потенціал спільної діяльності, провокує авторитарність, особливо в педагогічній діяльності. Але водночас, якщо не дотримуватися певної дистанції, педагогічне спілкування може перерости в панібратське ставлення; 18,75 % – (15 особам) молодого покоління притаманний стиль спілкування “загравання”, який базується на прагненні завоювати фальшивий, дешевий авторитет у дітей або взагалі у партнерів зі спілкування. У такої людини виникає бажання сподобатися, бути прийнятим іншою особою, групою за відсутності мінімальної особистої комунікативної культури.

Нами було також проведено діагностику ефективності педагогічних комунікацій “Модифікований варіант анкети за О. Леонтєвим” (рис. 3).

Рис. 3. Результати проведеної діагностики ефективності педагогічних комунікацій

Студентам пропонувалася картка комунікативної діяльності, де вони мали оцінити свої дії як уже кваліфікованого педагога. Виявилося, що 20 % – (16 осіб) студентів мають однобічну спрямованість навчально-виховного впливу на дітей, бар’єри у спілкуванні заважають їхній діяльності. Стиль спілкування проявляється в молодих

спеціалістів в авторитарній або неконтактній моделі спілкування. Однак 30 % – (24 осіб) учасників анкетування характеризуються високою оцінкою, тобто їм притаманне активне висловлення думки, вони можуть запропонувати варіанти вирішення певної проблеми. Заняття у таких педагогів проходить продуктивно, в активній взаємодії сторін. Але 50 % – (40 осіб) студентів задовільно опанували засоби спілкування. Вони легко встановлюють контакт з дітьми, однак не всі знаходяться у полі його уваги. В імпровізованих дискусіях вони спираються на більш активну частину присутніх, інші ж виступають частіше в ролі спостерігачів.

Отже, вищезазначені опитувальники, анкети, методики допомогли нам визначити рівень сформованості навичок професійного спілкування майбутніх педагогів на початковому етапі нашого дослідження і сприяли розробці спеціальних методик, тренінгів, вправ та практичних занять для удосконалення даних навичок. Практичні заняття постають засобом формування активних навичок студентів з професійного спілкування. У цьому напрямі велику роль відіграє робота викладачів з надання студентам якомога більшої можливості користуватися усною формою мовлення. Оволодіння знаннями, опанування професійними вміннями та навичками є засобом поглибленого проникнення у сутність фахової діяльності. Викладач, який навчає студентів спілкуванню, якому притаманна така властивість, як діалогічність, повинен працювати над опануванням навичок налагодження паритетного діалогу зі студентами, тобто має навчатися сприймати партнера як рівного собі співрозмовника, дозволяти йому оцінювати свої судження. Практичною основою такого діалогу є вміння ставити запитання собі та іншим. Це не просто вміння, це своєрідне мистецтво, котре передбачає бездоганне володіння мовленням, чуйність до комунікативних проявів партнера, особливо до невербальних сигналів, і здібність відрізнити щирі відповіді від нещирих. Професіонал повинен уміти вислухати, зрозуміти, пояснити, довести, запитати й відповісти, переконати, створити атмосферу довіри під час бесіди і ділового настрою у співбесіді, знайти тонкий підхід, зняти напруження, розв'язати конфліктні питання. Під час опитування викладачів кафедр

більшість з них зауважили, що для формування навичок професійного спілкування майбутніх педагогів потрібно реалізовувати навчання: шляхом організації колективної діяльності студентів; під час забезпечення суб'єктивної значимості змісту навчання як для колективу, групи, так і для конкретної особистості; у процесі створення конкретних комунікативних ситуацій, близьких до природних, шляхом надання студентам можливість вільного вибору, висловлення особистої думки, власного ставлення до проблеми; коли відбувається добір варіативних ситуацій навчання, близьких до виробничих; коли увага приділяється мові та мовленню викладача та студентів. Вони використовуються не лише як регулятор поведінки, а й засіб спонукання до діяльності, самостійності мислення шляхом створення проблемних ситуацій.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, аналіз експерименту показав непогані результати. Було виявлено, що 45 % студентів притаманний високий рівень сформованості навичок професійного спілкування. Майбутні педагоги знають суттєві особливості педагогічного спілкування та його структуру; сутність складників орієнтування в педагогічній ситуації; основні причини помилок, що призводять до виникнення перешкод у педагогічній діяльності; види цих перешкод і засоби їхнього уникнення, володіють змістовим аспектом техніки мовлення та засобами його виразності. Вони вміють визначити власні можливості в педагогічному спілкуванні, володіють технікою, логікою й виразністю мовлення; використовують міміку й жести в спілкуванні. Однак для досягнення кращого результату і для вдосконалення професійного спілкування потрібно працювати над даною проблемою, застосовуючи низку вправ та тренінгів на заняттях при вивченні педагогічного спілкування.

Наші дослідження свідчать, що сформованість комунікативної культури майбутніх педагогів залежить від занять, вправ, тренінгів і рольових ігор, які сприяють удосконаленню даного процесу, від мовленневих здібностей (зрозуміла і чітка артикуляція, прекрасна

вербальна пам'ять, логічність побудови, виразність і образність викладу навчального матеріалу), товариськості, емоційно-позитивних тонів спілкування педагога.

Водночас проведене дослідження не претендує на повне висвітлення проблеми. **Подальшого вивчення потребують**, зокрема, питання формування професійно-мовленнєвого стилю спілкування майбутніх педагогів.

Список використаних джерел

1. Гончаренко Т. Як спілкуватися з дитиною. Початкова освіта. 2003. № 36. С. 8–10.
2. Culture of communication. *Zavuch*. 2003. No. 7. P. 7–8.
3. Барановська Л. В. Навчання студентів професійного спілкування. Біла Церква : Білоцерківський державний аграрний університет, 2002. 255 с.
4. Бутенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача : навчальний посібник / Київський національний економічний університет. Київ : КЕНУ, 2005. 336 с.
5. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління / Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2005. 209 с.
6. Федоренко Ю. Комунікативна компетенція як найважливіший елемент успішного спілкування. Рідна школа. 2002. № 1. С. 63–65
7. Філатова Н. С. Підготовка майбутніх вчителів до організації спілкування дітей у процесі розвиваючих ігор : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2002. 224 с.
8. Комарова І. І. Формування у майбутніх педагогів культури педагогічного спілкування: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2000. 189 с.
9. Дунець А. М. Психологія спілкування: Навчальний посібник для студентів спеціальностей "Соціальна педагогіка" та "Практична психологія" / Технологічний університет Поділля. Хмельницький, 2003. 142 с.
10. Rotter Julian B. Applications of a social learning theory of personality / Julian B. Rotter Austin : Holt, Rinehart and Winston. 1972. 624 p.
11. Halatsyn K., Feshchuk A., Yaroshenko O. The role of a foreign language in forming the communicative culture of a future engineer. *Ключові питання*

наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст : збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 28–29 січня 2022 року). Львів : ГО “Львівська педагогічна спільнота”, 2022. 136 с. С. 90–92.

Potapchuk T., Onyshchuk V., Miroshnichenko V. FORMATION OF COMMUNICATIVE CULTURE OF FUTURE TEACHERS: ANALYSIS OF RESULTS OF EXPERIMENTAL RESEARCH

The article analyzes the results of research and experimental work on the formation of the communicative culture of future teachers.

The authors note that the communicative culture of future teachers is a component of the irprofessional competence and is ensured by the orderliness of knowledge, norms, values and patterns of behavior accepted in society and the ability to organically, naturally and casually implement the miniprofessional activities. At the same time, it is a set of special communicative knowledge, skills and abilities, with the help of which a specialist prevents the occurrence of psychological complications, overcomes possible difficulties, barriers and predicts the effectiveness of interpersonal and business professional interaction. It was established that communicative culture is a necessary prerequisite for entry into the professional sphere, an indicator of the level of professional competence, a significant condition for the effectiveness of professional activity and professional self-improvement of a specialist. Therefore, the formation of communicative culture of future teachers is considered as one of the priority tasks of professional training in higher education institutions.

To the theoretical, the authors include: the analysis of philosophical, psychological and pedagogical literature, the study of the concept of communication, its types, pedagogical, professional communication, methods of management in communication, skills, criteria, styles of communication, professional communication skills, requirements for oral communication, difficulties and barriers communication skills. For the practical – conducting an ascertaining, formative and control experiment.

The method of conducting an experimental study on the formation of the communicative culture of future teachers was revealed, which consisted of two main structured components: theoretical and practical. At the first stage, as curtailment sections were conducted to determine the formation of professional communication skills of future teachers. A survey was conducted to determine the general level of students' sociability,

to assess the ircomponent of communicative culture, and to determine the communication style common among future teachers. At the second stage of the experiment, the degree of communicative effective ness of teachers and their communicative culture was in vestigated through the eyes of students.

The authors conclude that future teachers know the essential features of pedagogical communication and its structure; the essence of orientation components in the pedagogical situation; the main causes of errors that lead to obstacles in pedagogical activity; types of these obstacles and means of their avoidance, possess the content aspect of the speech technique and the means of its expressiveness. They know how to determine their own opportunities in pedagogical communication, possess the technique, logic and expressiveness of speech; use facial expressions and gestures in communication.

Key words: communicative culture; pedagogical activity; professional training; future teachers; experimental research.

References

1. Honcharenko T. (2003). *Yak spilkuvatysia z dytynoiu* [How to communicate with a child]. *Pochatkova osvita*. No. 36. P. 8–10.[in Ukrainian]
2. *Culture of communication / Za tvoramy V.O. Sukhomlynskoho*. Zavuch. 2003. No. 7. P. 7–8.[in English]
3. Baranovska L. V. (2002). *Navchannia studentiv profesiinoho spilkuvannia* [Teaching students professional communication]. Bila Tserkva : Bilotserkivskiy derzhavnyi ahrarnyi universytet. 255 p.[in Ukrainian]
4. Butenko N. Yu. (2005). *Komunikatyvna maisternist vykladacha: navchalnyi posibnyk* [Communicatives kill of the teacher] / Kyivskiy natsionalnyi ekonomichniy universytet. Kyiv : KENU, 336 p. [in Ukrainian]
5. Savenkova L. O. (2005). *Profesiine spilkuvannia maibutnikh vykladachiv yak obiekt psykhologo-pedahohichnoho upravlinnia* [Professional communication of future teachers asan object of psychological and pedagogical management] / Kyivskiy natsionalnyi ekonomichniy universytet im. Vadyma Hetmana. Kyiv. 209 p. [in Ukrainian]
6. Fedorenko Yu. (2002). *Komunikatyvna kompetentsiia yak naivazhlyvishyi element uspishnoho spilkuvannia* [Communicative competence as the most

important element of successful communication]. *Ridna shkola*. No. 1. P. 63–65. [in Ukrainian]

7. Filatova N. S. (2002). *Pidhotovka maibutnikh vchyteliv do orhanizatsii spilkuvannia ditei u protsesi rozvyvaiuchykh ihor* [Preparation of future teachers for the organization of children's communication in the process of developing games]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Kharkivskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. H. S. Skovorody. Kharkiv. 224 p. [in Ukrainian]

8. Komarova I. I. (2000). *Formuvannia u maibutnikh pedahohiv kultury pedahohichnoho spilkuvannia* [Formation of the culture of pedagogical communication in future teachers]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Vinnytsia. 189 p. [in Ukrainian]

9. Dunets A. M. (2003). *Psykhologhiia spilkuvannia* [Psychology of communication]: navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti "Sotsialna pedahohika" ta "Praktychna psykhologhiia" / *Tekhnolohichnyi universytet Podillia*. Khmelnytskyi. 142 p. [in Ukrainian]

10. Rotter Julian B. Applications of a social learning theory of personality / Julian B. Rotter. Austin: Holt, Rinehart and Winston, 1972. 624 p. [in English]

11. Halatsyn K., Feshchuk A., Yaroshenko O. *The role of a foreign language in forming the communicative culture of a future engineer*. Kliuchovi pytannia naukovykh doslidzhen u sferi pedahohiky ta psykhologhii u KhKhIst: zbirnyk tez naukovykh robit uchasnykiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Lviv, 28–29 sichnia 2022 roku). Lviv: HO "Lvivska pedahohichna spilnota", 2022. 136 p. P. 90–92. [in English]